

Znanost i vjera iz kuta teologije Istočne crkve*

Petar Tomev Mitrikeski**
pmitrik@irb.hr

Uvod

Razmirice između znanosti i teologije, kao dvaju zasebnih epistemoloških pristupa ili čak kao pokušaj da se teologiji ospori ikakva epistemološka sposobnost, uz povremenu neprincipijelnu eskalaciju sukoba, tinjaju već nekoliko stoljeća među učenjacima na kršćanskom Zapadu. Zapravo, takva živahna rasprava je gotovo isključivo povezana s kršćanskim Zapadom dok je krajnje neprepoznatljiva na njegovu Istoku. Većina nas koje zanima taj stalno otvoreni prijepor između znanosti i kršćanske vjere ostaje pod jakim dojmom da Istok u tom pogledu zaostaje iza Zapada. U ovom će se tekstu ukratko raspraviti nekoliko mogućih razloga.

Početak prijepora

Trenutačni prijepor između znanosti i kršćanske vjere nastao je unutar skolastičkih promišljanja (ili čak razmirica) srednjega vijeka (13. st.), a kritički se razvijao potaknut modernim europskim filozofskim sistemima¹ kulminirajući jačanjem pozitivnih znanosti krajem 19. stoljeća. Naime, dok misliteljima unutar Zapadne crkve nije nedostajala duhovna spoznaja te su svoje učene rasprave temeljili na pretpostavci o postojanju Boga, dotle je sekularnim filozofima (izvan Crkve) ona polako ustupala mjesto rastućem intelektualizmu

* Zahvaljujem prof. dr. sc. Marijanu Šunjiću (Sveučilište u Zagrebu) što me je poticao na pisanje ovog teksta, a ocu Kirku Velinskom (Makedonska pravoslavna crkva), ocu Emilu Angelovu (Bugarska pravoslavna crkva) i kolegici Ani Šimatović, dipl. ing. (Institut Ruđer Bošković) zahvaljujem na kritičkom čitanju rukopisa.

** Dr. sc. Petar Tomev Mitrikeski, radi na Institutu za istraživanje i razvoj održivih ekosustava i kao vanjski suradnik na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu; član je Studijske grupe Znanost i duhovnost Sveučilišta u Zagrebu.

¹ Nominalizam (14. st.), humanizam/renesansa (15. st.), reformacija (16. st.) i prosvjetiteljstvo (17. st.).

koji je konačno Boga sveo samo na filozofsku ideju koja je prvenstveno razmatrana metafizički. Drugim riječima, razum je jedini postao mjerodavan za sva ontološka promišljanja. Budući da su sve filozofske ideje podložne kritiziranju i konačnom mijenjanju ili čak odbacivanju, kasnije je ta »učena« ideja o Bogu – sagledana racionalno i kroz prizmu sve moćnijih pozitivnih znanosti – modernim učenjacima počela sve više postajati suvišnom² i čak opasnom.³ Stoga bi se moglo zaključiti da je ovakvo sekularno filozofiranje o Bogu – prakticirano na intelektualnim katedrama napredne Europe tijekom više stoljeća – dovelo do toga da je vjera u zapadnih mislilaca postala ovisna o racionalizmu i osobnom unutaršnjem nadahnuću (prisutnosti ili odsutnosti duhovne spoznaje).⁴ Tako, dok je jednima priroda govorila o veličini Boga, drugima je samo jačala vjeronjane da je sve posljedica tvarne nasumičnosti.

Može li se vjera sagledati kao epistemološki sustav?

Teologija Istočne crkve jasno razlikuje dva tipa znanja: a) nadracionalno i b) racionalno.⁵ Prvi se tip znanja odnosi na nestvoreno, a drugi na sve što je stvoreno (tvarno ili duhovno). U kršćanskom promišljanju Bog je jedni koji postoji oduvijek, dok je sve ostalo on stvorio *ex nihilo*. Stoga između Boga i svijeta postoji temeljna razlika koja se ne može u bitnome »pomiriti«. Iz toga pak proizlazi da je Bog u svojoj biti apofatičan, tj. potpuno nepoznatljiv. Ipak, ostajući potpuno transcendentan, on je još uvijek imanentan putem svojih hipostaza te svojim djelovanjima u svijetu. Zapadna teologija drži da je odnos Boga sa svijetom teističan, tj. da je Bog potpuno izvan svijeta s kojim upravlja putem prirodnih zakona, dok istočna teologija počiva na pozicijama paneteizma prema kojem potpuno transcendentan Bog djeluje imanentno unutar svijeta putem svojih silnica energija.⁶ Međutim, nasuprot zapadnoj teologiji, istočna vjeruje da je stjecanje znanja o Bogu jedino moguće u kontemplaciji,⁷ pri čemu čovjek ostvaruje prisnu hipostatsku vezu s Bogom⁸ koja nipošto nije plod metafizičkog

² Usp. S. HAWKING, L. MLODINOW, *The Grand Design*, London, Bantam Books, 2010.

³ Usp. R. DAWKINS, *The God Delusion*, London, Bantam Books, 2006.

⁴ Usp. P. T. MITRIKESKI, The dialogue between Science and Faith from the Orthodox theological perspective (u postupku objavljivanja; Proceedings of the International workshop twenty-five years after the fall of the Berlin Wall »Science and Christian faith in post-cold war Europe. A comparative analysis«, Rim, 6. – 9. studenog 2014., SEFIR); G. METALLINOS, *Faith and Science in Orthodox Gnosiology and Methodology*, (20.06.2013) www.megarevma.net/Metallinos.htm (15.03.2015).

⁵ Usp. Metallinos, *Faith and Science...*

⁶ Vidi C. C. KNIGHT, Science and the Eastern Orthodox Church. Historical and Current Perspectives, *Science & Christian Belief*, 25 (2013) 37-52.

⁷ Grčki θεωρία (*theoria*).

⁸ Bog postoji kao tri istotbitne, zasebne, ali nerazdvojive hipostaze (osobe); svaki čovjek je također osoba; stoga je veza između Boga i čovjeka osobna veza.

promišljanja. Drugim riječima, razum⁹ ne može ništa razabrati o Bogu ukoliko naš um¹⁰ nije uspostavio kontemplativan odnos s Bogom ostvarujući duhovnu spoznaju koja u ovom slučaju dolazi isključivo kao »dar odozgor«.¹¹

No kako ljudskom razumu (logičnom umu) intimna hipostatska veza s Bogom može omogućiti uvid u smisao stvorenog? Sve stvoreno sadrži svoj pojedinačni *logos* koji proizlazi iz Božje Riječi (*Logos*) po kojoj je stvoren svijet.¹² Kontemplacija bi omogućila uvid u Božju namjeru za svaku stvorenu jedinicu (*logoi*). Prema tome, vjera ovdje nastaje kao epistemološki princip jer skuplja dvostruko znanje, o Bogu i o svijetu. Štoviše, zbog toga što ovo podrazumijeva postojanje kognitivnog objekta i primjenu promatranja (empirijska) pa čak i ponavljanja iskustva (eksperiment), smatra se da vjera u ovom kontekstu uključuje mogućnosti pozitivne znanosti.¹³

Istočna crkva (pravoslavna) ne odbacuje epistemološke mogućnosti moderne znanosti

Moderna znanost je rođena u okrilju Zapadne crkve, a nekima se ona (poput mene) često doima kao neželjeno dijete skolastike. Istočna crkva nikada nije prihvatila skolastiku, što nikako ne znači da je općenito nesklona znanosti i znanstvenim spoznajama.¹⁴ Upravo suprotno, ugledni teolozi Istočne crkve općenito se slažu da se na znanost treba gledati kao na intelektualnu djelatnost koja je značajno važna za povećavanje ljudskoga znanja o stvorenom svijetu (tvarna stvarnost).¹⁵ Prema tome, opći je dojam da službena Istočna crkva ne

⁹ Grčki δῖάνοια (*dianoia*).

¹⁰ Grčki νοῦς (*nous*).

¹¹ Usp. Metallinos, *Faith and Science...*, usp. G. METALLINOS, *Orthodox Faith and Natural Sciences*, (12.03.2011) www.oodegr.co/english/epistimi/orthodox_faith_natural_sciences.htm (15.03.2015). Ova je doktrina tipičan oblik duhovnosti istočne Crkve, a poznatija je pod pojmom hezihazam; vidi Naum ILIEVSKI, *Isusova molitva uma u srcu i harmonija asketsko-hezihastičkog duhovnog rasta*, *Bogoslovska smotra*, 76 (2006) 4, 949-958; http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=37360; vidi nat. *hezihazam* www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25340; *Hesychasm* www.newadvent.org/cathen/07301a.htm; *Hesychasm* <http://orthodoxwiki.org/Hesychasm> (15.03.2015).

¹² Usp. V. LOSSKY, *The Mystical Theology of the Eastern Church*, Cambridge, James Clarke, 1957.

¹³ Usp. Metallinos, *Orthodox Faith and Natural Sciences...*

¹⁴ Usp. HIEROTHEOS, *Orthodox Theology and Science*, www.parembasis.gr/0000/00_88_04.htm (15.03.2015); A. KURAEV, *Orthodoxy and Creationism* (25.06.2001) www.fatheralexander.org/booklets/english/evolution_kuraev.htm (15.03.2015); A. KURAEV, *Can an Orthodox Christian accept evolution?* (16.02.2011) <http://silouanthompson.net/2011/02/can-an-orthodox-christian-accept-evolution/> (15.03.2015); G. HALLAM, *Science, Creation and the Seeking of Truth in Orthodox Christian Theology* <http://www.bogoslov.ru/en/text/2848106.html> (15.03.2015); A. V. NESTERUK, *Light from the East. Theology, Science, and the Eastern, Orthodox Tradition*, Minneapolis, Augsburg Fortress, 2011.

¹⁵ U teologiji se vjeruje da postoji i stvoreni svijet koji nije tvaran, primjerice anđeli. O tom svijetu znanost ne može reći gotovo ništa te ga sustavno ignorira jer ne podliježe empirijskom i/ili

pokazuje negativan stav prema znanstvenom napretku. Štoviše, ona smatra da je moderna znanost korisna nužnost u kršćanskim društvima zbog činjenice da bi to mogao biti najbolji način da se kritički pristupi pitanju *kako*. Ipak, Istočna crkva nikada nije poticala filozofsko ufanje da se pitanja koja se tiču Nestvorenoga (Boga) i ne-tvarnog stvorenog svijeta (duhovni svijet) ikada mogu načeti samo uz pomoć koncepata stvorenih uz pomoć ljudskog razuma. Trenutačno, razum je glavna pogonska snaga modernog znanstvenog razmišljanja o stvorenom svijetu, ali i filozofske misli o božanstvu. Stoga je Istočna crkva tradicionalno nesklona vjerovanju da će znanost ikada biti u stanju adekvatno odgovoriti na pitanja *tko* i *zašto*. Premda Istočna crkva prepoznaje moć i snagu moderne znanosti ustrajno odbacuje učenu ideju da bi racionalno filozofiranje trebalo biti osnovni način razmišljanja u modernoj znanosti. Ovo je u potpunosti sprezi s hezihastičkom teološkom doktrinom¹⁶ Istočne crkve prema kojoj uvid u nestvoreno i stvoreno nije moguć bez sinergije s božanskom premudrošću otkud konačno razumijevanje dolazi kao darovana milost (Božji dar), ali nikada kao unilateralno postignuće ljudskog uma.

Postoji li debata o znanosti naspram vjere na kršćanskom Istoku?

Sagledano na ovaj način, ateistički mislitelj bi mogao teologiju Istočne crkve smatrati nepomirljivo neprijateljskom u odnosu na čisti materijalističko-redukcionistički pristup koji se sve više predstavlja kao prevladavajući način razmišljanja moderne zapadne znanstvene misli. Zbog čega se onda čini da je rasprava o *znanosti naspram vjere* odsutna (ili čak nevažna) za Istočnu crkvu? Čini se da postoji nekoliko razloga za to.

Prvi razlog, očekivano, proizlazi iz činjenice da Istočna crkva nikad nije prigrlila skolastiku kao teološku doktrinu te tako rasprava nikada nije niti imala priliku da se razvije kao akademska tema na katedrama kršćanskog Istoka. Stoga bi se ono što danas vidimo na kršćanskom Istoku moglo kolokvijalno nazvati tihom koegzistencijom »ne-preklapajućih« realnosti¹⁷ (pozitivna znanost i teologija Istočne crkve) od kojih je svaka za sebe ugodno uljuljana u svoje neovisno postojanje. Bez obzira na to, kršćanski Zapad nije nepremostivo udaljen pa eho tamošnje prpošne debate *znanosti naspram vjere* zavodljivo izaziva obje strane na Istoku. U rijetkim javnim suprotstavljanjima, Istočna crkva se doima

eksperimentalnom razmatranju.

¹⁶ Kallistos WARE, God immanent yet transcendent. The divine Energies according to Saint Gregory Palamas, u: P. CLAYTON, A. PEACOCKE (ur.), *In Whom We Live and Move and Have Our Being. Panentheistic Reflections on God's Presence in a Scientific World*, Grand Rapids, Eerdmans, 2004, 157-168.

¹⁷ Usp. S. J. GOULD, Nonoverlapping Magisteria, *Natural History*, 106 (1997) 16-22.

da nije spremna za debatu niti je želi. Štoviše, što je zapravo iznenađujuće, ponekad prihvaća argumente Zapadne crkve privremeno koristeći skolastiku kao apologetsko sredstvo, ali nikada kao teološku doktrinu. Međutim, ovo se nika-ko ne treba tumačiti kao nedostatak vlastitih argumenata već prije kao opću nevoljkost sukobljavanja i očito neiskustvo za takvu javnu raspravu.

Drugi razlog bi trebao biti u činjenici da je gotovo cijela Istočna crkva stradala pod dugogodišnjim komunističkim željeznim stiskom. Ovo razdoblje je nužno negativno utjecalo na administraciju Istočne crkve prisiljavajući je da postane vrlo oprezna u svojim javnim stavovima koji u bitnome kritiziraju komunističku znanstvenu misao koja je potpuno materijalistička. Ostatak Istočne crkve, koja se nikada nije našla okružena komunističkom političkom dominacijom, djelovao je ili još uvijek djeluje u okruženju koje je pretežno islamsko (očita iznimka bi bila jedino Crkva u Grčkoj) te je stoga, čini se, ostala izvan utjecaja postojeće debate. Dok je u islamskom svijetu bila gotovo potpu-no zanemarivana, dotle je komunistički režim zakonski značajno suzio njeno aktivno sudjelovanje u društvu. Kao rezultat, komunistički učenjaci su gotovo potpuno prihvatili materijalizam kao način znanstvenog razmišljanja – prikladno nudeći »znanstveni« dokaz protiv postojanja Boga – kao jedini ispravan i opravdan epistemološki postupak. Takva situacija je potpuno ušutkala bilo kakvu mogućnost na kršćanskom Istoku koja bi bila povoljna za razvijanje i održavanje debate *znanosti naspram vjere* koja bi bila dolična onoj na Zapadu. Međutim, postoji nekoliko iznimaka. Primjerice, Istočna crkva motivirano i aktivno kritizira moderna stajališta koja nude »znanstveno« opravdanje nekoliko upitnih društvenih fenomena poput nasilnog prekidanja trudnoće, eutanazije i istospolnih bračnih zajednica, s jedne strane, i nepotrebnog uništavanja okoliša u ime takozvanog društvenog napretka, s druge strane. Razlog protivljenju proizlazi iz teologije Istočne crkve gdje se ljudsko tijelo i prirodni okoliš teleološki tumače kao Božji dar.

Zaključne misli

Steče se dojam da debata *znanosti naspram vjere*, koja je vrlo aktivna na kršćanskom Zapadu, na njegovu Istoku zaostaje iz najmanje dva osnovna razloga: a) unutarnjih (teoloških) okolnosti koje su posljedica opće povijesti Crkve (odbacivanje skolastike na Istoku, a hezihazma na Zapadu), te b) vanjskih (društvenih) fenomena koji proizlaze iz sveukupnog političkog patronata koji je materijalistička znanost uživala tijekom komunističkog razdoblja.

Teološki razlozi se nikako ne smiju shvatiti kao uzrok tradicionalnoj pasivnosti Istočne crkve da prihvati aktivno sudjelovanje u debati *znanosti naspram vjere*, koja se na Zapadu može svesti na povijesni bitan prijepor između vjernika i skeptika kao posljedica skolastike. Zbog jasne razlike između znanosti koja

je posvećena povećavanju znanja o stvorenom svijetu i teologije koja obrađuje pitanja nestvorenog i ne-tvarnog stvorenog svijeta (uključujući i čisto crkveno-doktrinarna pitanja poput Utjelovljenja i Spasenja – o kojima pozitivna znanost i filozofija ne mogu ništa reći), hezihastička doktrina Istočne crkve može doprinijeti ublažavanju sada već grubog razilaženja između moderne znanosti i teologije Zapadne crkve koja je (čini se) pod potpunim utjecajem skolastike. Ovo bi mogla biti prikladna podloga za buduću plodnu suradnju između teologija Istočne i Zapadne crkve, ako se uzme u obzir obostrana nesklonost materijalističkom društvu u kojem su ljudi tvarna bića koja se rađaju samo da bi umrla, a priroda oko nas samo prilika za stvaranje profita.

S druge strane, vanjski razlozi koji doprinose pasivnom položaju Istočne crkve u odnosu na debatu *znanosti naspram vjere* prijete nepromjenjivošću situacije na kršćanskom Istoku uglavnom zbog činjenice da većina tamošnjih mislitelja ipak tradicionalno polazi od ateističkih stajališta (što nije slučaj na Zapadu). Ovo će se promijeniti u budućnosti, ali možda ne ipak tako snažno kako bi netko mogao očekivati ili željeti. Vjerojatnija je pretpostavka da će, osim povremenih učenih tekstova iz pera uglednih teologa Istočne crkve, debata *znanosti naspram vjere* i dalje ostati udaljena i nezanimljiva zapadna igrarija koja nije kritički primamljiva kršćanskom Istoku.